

BELLE TEN

Cilt : XLI

TEMMUZ 1977

Sayı : 163

M. Ö. II. BİNYIL ANADOLU'SUNDA DOĞAL ÂFETLER*

AHMET ÜNAL

Giriş

İnsan yaşamı, en eski devirlerden beri çeşitli nedenlerle ortaya çıkan ve onun varlığını tehlikeli bir biçimde etkileyen doğal âfetlerle sıkı sıkıya bağlıdır. Burada, bugün dahi Anadolu'nun büyük bir kısmını kasıp kavuran su baskını, fırtına, yıldırım, çığ, kar, soğuk, sıcak, kuraklık, deprem, yer kayması, meteor düşmesi, volkan patlaması (en son M. Ö. VII. binyılda Çatal Höyük'te¹), yangın, açlık, veba, hayvan hastalıkları, çeşitli bitki hastalıkları, çekirge salgını ve diğer haşereler v.s. gibi felâketleri anımsadığımızda; teknik önlem ve korunma bilgilerinden yoksun olan Hititlerin, doğal güçlerden bugünkünden daha fazla etkilenmiş oldukları kolaylıkla çıkarılabilir. Ekonominin temelini tarım ve hayvancılığın oluşturduğu böyle bir toplumda, doğal güçler herhalde çok daha etkili olmuştur.

Klimatolojik olaylar konusunda Hititler devri Anadolu'sunun, bugünküne kıyasla çok daha ormanlık ve bundan dolayı bol yağmurlu

* Bu makalenin bir özeti, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Felâketler ve Salgın Hastalıklar" başlığı altında, 13.10.1976'da VIII. Türk Tarih Kongresinde okunmuştur.

¹ Bir duvar resminde patlayan bir volkan tasvir edilmektedir, bk. J. Mellaart, *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia (1967)* 133, 176f.

olduğuna değinmek gerekir^{1a}. Fakat bu durumun, felâketlerin gücünü ve sayısını küçültücü büyük bir rolü olmamıştır.

Bütün yayınlanmış Boğazköy metinlerine dayanarak yapılan bu çeşit bir araştırmada –arkeolojik veriler bazı istisnalarla dikkate alınmayacaklardır–, kısmen bilinen bir gerçeğe değinmek gerekir ki, Hititlerde gözlem ve buna dayanarak kavram türetimi, henüz yeteri kadar gelişmemiştir². Tüm Hitit metnlerinin taranması, bize herhangi bir doğal âfetin gözlenip, tasvir edilmediğini göstermiştir. Felâketlerle ilgili hemen bütün kayıtların mitik ve aitolojik metinlerde yer alması, bu çeşit olayların bir nevi “topoi” olmaları ve insanlardan çok tanrıları ilgilendiriyor gözükmeleri, Hititlerin klasik anlamda doğal olayların gözlemine tanımadıklarını ve bunlara metafizik bir olay olarak baktıklarını göstermektedir. Tarihi metinlerde, tek tük de olsa, bazı doğal âfetlerin zikredilmiş olmaları, bunların kralın yapmakta olduğu herhangi bir eylemle aynı zamanda vukubulmuş olmaları –çoğunlukla savaş alanlarında– ve kral tarafından, o eylemi olumlu yönde destekleyen belirtiler olarak anlaşılacak istenmeleridir (signa oblativa)³. Bir kısım felâketler de, tanrının ilâhî iradesini belirten bir araç olarak anlaşmışlardır. Düşmanın veya bizzat insanın kendisinin zarar görmüş olmasına göre bunlara, bir çeşit mükâfat veya ceza gözü ile bakılmıştır. Burada, bütün yararlı olan şeyleri mükâfat, kötü ve dolayısıyla zararlı olanları da işlenmiş bir günahın cezası olarak görme esasına dayanan inanç, büyük bir rol oynuyordu⁴. Felâketlerin bu dinî - ilâhî yönü, acılarla dolu sonuçlarından daha büyük bir rol oynamış gözükmüyor. Bundan dolayı, doğal âfet ifade eden bir sürü sözlerin, “günah” (= *uštai-*, *uštul-*) arkasında gizli olmaları mümkündür. Çoğunlukla fal metinlerinde karşılaştığımız GISKIM HUL = *šagaiš idaluš*⁵, signa oblativa olarak olumsuz fal işaretinden başka, bazı felâketler için bir pseudo kelime de olabilir. Aynı

^{1a} F. X. Planhol, *Limites antiques et actuelles des cultures arbustives méditerranéennes en Asie Mineure*, *Bulletin de l'Association de géographes français*, Nr. 239-40 (1954) 4ff. Cf. O. R. Gurney, *The Hittites*² (1972) 80; aynı yazar, *CAH*³ II/1 (1973) 251.

² Bu konu hakkında bk. W. von Soden, *Sprache, Denken, und Begriffsbildung im Alten Orient* (1974) 5ff. Krş. A. Kammenhuber, *ZA NF* 22 (1964) 150.

³ Krş. A. Ünal - A. Kammenhuber, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 88 (1974) 158.

⁴ A. Goetze, *Kleinasien*² (1957) 147.

⁵ N. van Brock, *RHA* 22/75 (1964) 131ff.; A. Kammenhuber, *THeth.* 7 (1976) 44.

biçimde TUKU.TUKU = *kartimmiā-* “kızmak, öfkelenmek” (özne tanrılar), *kallar uttar* “olumsuz şey”, *išīāhḫ-* “bildirmek, açıklamak”, *šakiāhḫ-* “işaret vermek”, *ūeritenu-* “korkutmak, dehşete düşürmek” (özne bir tanrı. Meselâ KBo XII 106 Vs. I 2⁶), *zilaš kiš-* “bir fal işaretinin vuku bulması” ve *ḪUL-lu|idalu uttar* “kötü, fena şey” deyimlerinin arkasında da, kesinlikle ne oldukları saptanamayan âfetler yatmaktadır.

Bilinen sebepler yüzünden Hititler, doğal âfetlere, biz modern insanlar için çok alışılmış olan teknik metodlarla karşı koymaya, onlara karşı koruyucu önlemler bulmaya hiçbir zaman uğraşmamışlardır. Bunun yerine, bu çeşit felâketlerin defî görevini tanrılara yüklemişlerdir⁷. Metinler, dinî ve majik önlem yollarıyla doludur⁸. Meselâ dua metinlerinde “ülkede gelişme” ricaları büyük bir yer tutmaktadır⁹. II. Murşili, bir duasında tanrılara aşağıdaki sözlerle sesleniyor: “Onlara tahılın, asmanın, sığırın, koyunun ve insanlığın gelişmesini bahşet”¹⁰. Aşağıdaki ritual metinler de, benzer ricalar ihtiva etmektedirler: KBo XXII 11 Vs. 14ff.¹¹; KUB XV 34 + II 22ff.¹²; 35 +

⁶ H. M. Kümmel, *StBoT* 3 (1967) 190, tarafından doğru olarak kestirilmiştir.

⁷ Bazı metin yerleri için bk. N. van Brock, *RHA* 18/67 (1960) 143ff. KBo X 37 Rs. III 43ff. ritual metninde şu kayıt vardır: “. . . ve siz her şeyi iyi yapınız. Kötüyü çevirip onu iyiye dönüştürün. Kötü dili çocuk için içeri bırakmayın”. (43) . . . nu a-aš-šu ḫu-u-ma-an šu-meš DÜ-at-ten (44) na-aš-ta ḪUL-lu ūa-aḫ-nu-ut-ten na-at a-aš-šu DÜ-at-ten (45) nu-kán A-NA DUMURİ EME ḪUL-lu-na li-e tar-na-a[t-t]e-ni.

⁸ A. Goetze, *Kleinasiens*² (1957) 152ff.; cf. H. Kronasser, *Die Sprache* 7 (1961) 140f.

⁹ KBo VII 28 + Vs. 14; XI 1 Vs. 15, 25, 31.

¹⁰ KUB XXIV 1// III 11f.: (11) [n]u-uš-ma-aš ḫal-ki-ja-aš GIŠGEŠTIN-aš ŠA GUD UDU (12) DUMU.LÚ.ULÜLU-ja mi-i-ja-ta pi-eš-ki, O. R. Gurney, *AAA* 27 (1940) 22. Benzer bir metin de KUB XXIV 2 II 14ff. dir. Bk., op. cit. s. 34. Benzer metin yerleri için bk. A. Kammenhuber, *MSS* 3 (1958) 33ff.

¹¹ (14) [-e]n Eku-ú-pa-in-na-ya hé-e-šu-en (15) [-]ra-at ḫa-at-tu-la-an-ni TI-an-ni (16) [ ] x A-MI-LU-UT-TI DUMU-tar ú-id-du (17) [ ] x-i mi-ja-ru a-al?-ni-ma-ya KU₆-uš (18) [ ] x-an-ti mi-e-eš-du? DU ENLUM (19) [ ] x-un ú-e-ki-eš-ga-u-e-ni (20) [ ] nu ḫal-ki-uš ZIZ-tar šar?-ma-na-ma?? (21) [ ] GÜ.ŠEŠ. ŠEŠ mi-eš-du (22) [ ] x GEŠTIN-ja-ya mi-eš-du.

¹² (22) tar-ḫu-i-la-a-tar pa-ra-a ne-ja-an-la-an GIŠTUKUL KUR-ja-aš mi-ja-a-[tar] (23) ši-iš-du-ya-ar DUMU.LÚ.ULÜLU-aš GUDHIA-aš UDUHIA-aš ḫal-ki-ja-aš GEŠTIN-aš (24) mi-ja-tar pi-iš-kat-ten, L. Zuntz, *Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 96,2 (1937) 502; V. Haas, *AOAT* 3 (1974) 190.

KBo II 9 Vs. I 19ff.¹³. KUB XII 44 Vs. II 25ff., bereketsiz bir üzüm bağına karşı yapılan bir ritüaldır¹⁴. Rs. III 2ff. de şu majik eylem kayıtlıdır: “(2) Şimdi üzüm bağının kapıları nerede iseler, (o) kapının arkasında (3) bu tarafta ve öbür tarafta yeri kazarım (4) ve çukurların içine bu tarafta ve öbür tarafta (5) üç akdiken yerleştiririm (6) ve şöyle derim: ‘kötü (7) insan, kötü dil (8) (ve) kötü gözler (bu) akdikenlerce (9) yerde çakılı tutulsunlar’”¹⁵.

Kötülükten kurtulmanın başka bir yolu da, onun bir günah koçu, vekil insan (substitution), ok ve fare vasıtasıyla düşman ülkesine gönderilmesidir¹⁶.

Akarsuların önemi

Mezopotamya ve Mısır’ın aksine Anadolu toprakları, kaynak ve nehir sularının akıtılması suretiyle sunî sulamaya elverişli değildir¹⁷. *šiššurîia-* “sulamak”¹⁸ fiili, herhalde küçük tarlalarla, özellikle bahçe tarımıyla ilgili olacaktır. Ayrıca Anadolu toprakları verimsizdir ve iklim serttir. Kısa süreli de olsa her kuraklık devri kaynak ve derelerin kurumasına yol açar. Böyle bir durumda, Şamuha ile Pittiariik arasında gemi seferlerinden söz eden bir mektubun gösterdiği gibi,

¹³ (19) *na-aš-ta ki-iz-za IŠ-TU KUR.KURHIA ar-ḥa e-ḥu na-aš-x* [. . .]
 (20) *ŠA LUGAL SAL.LUGAL DUMUMEŠ LUGAL TI-tar ḥa-ad-du-la-tar in-na-ra-ua-l[ar] (21) MUHIA GÍD.DA nu-ú-un <tu-um-ma-an-ti-ja-an tar-ri-i-la-tar (22) A-NA KUR URUPA-ti-kán an-da ḥal-ki-uš GÍŠGEŠTIN-aš GUD-aš UDU-aš (23) DUMU.ULÜLU-aš mi-ja-tar šal-ḥi-it-ti-in ma-an-ni-it-ti-en (24) an-na-ri-en-na ú-da.*

¹⁴ (27) *ma-a-an GÍŠŠAR.GEŠTIN ku-iš Ū-UL mi-i-e-eš-ki-iz-zi (28) [na-an? k]i-iš-ša-an a-ni-ja-mi na-aš mi-iš-ki-u-an da-a-i.*

¹⁵ (2) *nu ŠA GÍŠŠAR.GEŠTIN ku-ya-pí KÁHIA-eš nu KÁ-aš (3) EGIR?-an ki-e-iz ki-e-iz-zi-ja te-e-kán pid-da-aḥ-ḥi (4) na-aš-ta ki-e-iz ki-e-iz-zi pit-te-eš-ni an-da (5) III GÍŠḥa-tal-ki-iš ti-it-ta-nu-um-mi (6) nu ki-iš-ša-an te-mi i-da-a-lu-uš-ya-aš-ša-an (7) an-tu-u-ya-aḥ-za i-da-a-lu-uš EME-aš (8) i-da-a-la-ya IGIHIA-ya GÍŠḥa-tal-ki-iš-ni-it (9) kat-ta tar-ma-a-an e-eš-du.*

¹⁶ A. Goetze, *Kleinasiens*² (1957) 159 a.n. 9-10; H. M. Kümmel, *StBoT 3* (1967) 192f.; *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 80/3 (1968) 310ff.

¹⁷ Sunî sulama tekniği hk. bk. F. Christiansen – Weniger, *Alte Methoden der Wassergewinnung für Bewässerungszwecke im Nahen und Mittleren Osten unter besonderer Berücksichtigung der Kanäle: Wasser und Nahrung 1-2* (1961) 1ff.; cf. H. Ertem, *VII. Türk Tarih Kongresi* (1972) 84.

¹⁸ S. Alp, *JCS* 6 (1952) 95; E. Laroche, *Ugaritica V* (1969) 778; H. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum* (1974) 22f. *ḡatar nai-* “su salmak” için bk. Ertem, op. cit. S. 86.

büyük ırmaklar da az su akıtmaktadırlar. Bu mektuba göre nehrin su seviyesi, muhtemelen kuraklık yüzünden alçalmıştır ve dolayısıyla gemiler işleyememektedir¹⁹.

Telipinu efsanesini andıran bir bğü ritualine göre, "büyük ırmak" dalgasını (?) bağlamıştır²⁰, yani kuraklık dolayısıyla suyu azalmıştır²¹. Buna karşı sıhhat tanrıçası Kamrušipa atlarını koşar, nehre gider, onu efsunlar ve tekrar akmasını sağlar²². Mezopotamya'nın aksine sulama işlerinde yaygın bir biçimde kullanılamamalarına rağmen, nehirlerin Anadolu'daki bu önemi, birçok nehirlerin tanrılaştırılmaları sonucunu doğurmuştur²³.

Yağmur

Anadolu'da yalnız bir yaz geçirmiş olmak, yağmurun bu topraklarda ne derece bir önem taşıdığını göstermeye yeterlidir. Yağmurun gelişme ve büyüme veren gücü, Hititlerce doğru olarak gözlenmiştir²⁴. O, ağaçları güçlü yapmakta ve geliştirmektedir²⁵. Aynı şekilde bulutlar da (*alpa-*) yağmur kaynağı olarak bilinmekteydi. Hitit panteonunun en büyük tanrısı, ^DU, ^DİŞKUR, ^DADAD, ^DTešub v. s. adlarıyla anılan ve yağmur, şimşek, fırtına, bulut v. b.²⁶ gibi lakaplar taşıyan fırtına tanrısıdır. Metinlerde yağmur için yöneltilen

¹⁹ KUB XXXI 79 Vs. 7 . . . nu *ya-a-tar te-pu ku-it e-eš-ta nu-uš-ša-an A-NA* GİŞMÁ [Alp, *Anatolia* 1 (1956) 77f.'ye göre bu nehir Fırat'ur.

²⁰ KBo III 8 + Rs. III 1 : *šal-li-iš ÍD-aš hu-un-hu-ma-az-zi-ši-it ha-mi-i[k-ta]*, H. Kronasser, *Die Sprache* 7 (1961) 157f. Krş. KBo III 7 II 16ff.

²¹ Cf. Macqueen, *AnSt.* 9 (1959) 171ff.; P. Neve, *Regenkulturlagen in Boğazköy Hattusa IstMitt. Bh.* 5 (1971) 40f.

²² KBo III 8 + Rs. III 17ff.: (17) ^DKam-ru-ši-pa-aš-za ANŠE.KUR.RAHI.A.ŠU *tu-u-ri-it nu I-NA ÍD GAL* (18) *pi-en-ni-iš nu hu-uk-ki-iš-ki-iz-zi* ^DKam-ru-ši-pa-aš (19) *GAL-in ÍD-in na-aš-ta an-da ha-an-ti-ia-ra KU₆-an ú-i-ti* (20) *hu-uk-ki-iš-ki-iz-zi GAL-iš ÍD hu-un-hu-ma-az-ši-it* (21) *EGIR-pa la-a-at-ta-at an-da KU₆-uš ha-an-ti-ia-ra-aš la-at-ta-at.*

²³ E. von Schuler, *WdMyth..I* (1965) 164; M. Vieyra, *RA* 68 (1974) 121ff. Krş. E. Laroche, *Festschrift Heinrich Otten* (1973) 185ff.

²⁴ P. Neve, op. cit. S. 39ff.

²⁵ KUB XXIX 1// I 26f., B. Schwartz, *Or.* 16 (1947) 23ff.; A. Goetze, *ANET*³ (1969) 356. Metin yakın bir gelecekte G. Frantz-Szabó tarafından *THeth.*'de yeniden işlenecektir.

²⁶ E. Laroche, *RHA* 46 (1946-47) 109f.; H. G. Güterbock, *Festschrift J. Friedrich* (1959) 208; *Historia, Einzelschriften* 7 (1964) 59; E. von Schuler, op. cit. S. 208ff.; E. Neu, *StBoT* 12 (1970) 47 a.n. 17; A. Archi, *SMEA* 16 (1975) 89.

dua ve sonu gelmez ricalar büyük bir yer tutmaktadır: “*Fırtına tanrısı; beyim! Yağmuru çok yağdır ve kara toprağı doyur; öyle ki, fırtına tanrısının kurban ekmekleri büyüye*”²⁷. Ankuşa’da kutlanan bir yağmur bayramı²⁸ herhalde bu ricalarla ilgili olacaktır.

Yağmur sadece bereketlilik veya su baskını v.b. gibi felâketlere yol açmakla kalmamış; Hitit devleti için büyük önem taşıyan askerî hareketleri de onların yararına veya aleyhine etkilemiştir. Bu askerî seferler, bilindiği gibi, ilkbaharda, bol yağmurların bitmesinden sonra başlar ve bütün yaz devam ederdi. Kırık bir metne göre I. Şuppiliuma, böyle bir sefer sırasında, anî bastıran bir yağmura tutulmuştur²⁹. Bütün gece devam eden yağmur, II. Murşili’nin karargâh ateşini düşmanın gözlerinden saklamıştır³⁰. Buna karşın yağmur, III. Hatuşili’nin Haharua dağına karşı yürüttüğü savaşlara aşırı derecede engel olmuştur³¹.

Su baskını

Hititçede su baskını sadece ay falları ve Adad’a yapılan üç dilli duadan³² bilinmektedir: “*Eğer 9. ayda ay . . . öl[ür]se, sel gelecek ve*

²⁷ KUB XXV 23 IV 57ff., A. Goetze, *Kleinasiens* 2 (1957) 150 a.n. 7. Benzer rica ve dualar için bk. KBo V 2 Vs. I 52: [. . .] x *tâg-na-a-aš* DUTU-*i ú-i-da-ar ú-e-ya-ak-ki*; KUB IV 5 + KBo XII 73. 13ff. = E. Laroche, *RA* 58 (1964) 72f.; VIII 2 Vs. 6 (?); XVI 37 Rs. IV 4ff.; XXIV 2 II 17 = O. R. Gurney, *AAA* 27 (1940) 34; XXVIII 5 (+) II 10ff. = 4 II 19ff. = A. Kammenhuber, *ZA NF* (1955) 103ff.; E. Laroche, *RHA* 77 (1965) 75; XXXI 136 II 5 = V. Haas, *Der Kult von Nerik* (1970) 196; XXXVI 89 Rs. 54, 60 = Haas, op. cit. S. 156; XLI 33 Vs. 17.

²⁸ H. G. Güterbock, *MDOG* 72 (1933) 38 a.n. 7; *Historia, Einzelschriften* 7 (1964) 66; bk. etiket KUB XXX 73: DUB.I.KAM ŠA EZEN ZU-UN-NI URU *An-ku-ya*. Krş. XXX 72: [TUP-PAHI·A *hé-e*]-*ú-ya-aš*. Tamamlama için bk. Güterbock, *MDOG* 72 S. 40.

²⁹ DS Frg. 37 IV 8ff., H. G. Güterbock, *JCS* 10 (1956) 112.

³⁰ KUB XIV 20 + KBo XIX 76. 12ff. = AM 194. Krş. A. Kammenhuber, *THeth.* 7 (1976) 22 a.n. 42.

³¹ KUB V 1 IV 77f. = A. Ünal, *THeth.* 4 (1974) 88f. Bol yağışları ve kötü hava şartlarıyla tanınan bu dağın, H. Schweiger, *Moderne Türkei - Osmanisches Erbe. Reisen und Reiseerlebnisse, Wien* (1966) 101ff.’de tasvir edilen ve Kastamonu civarında bulunan “*bulut dağıyla*” (= Ilgaz) aynı olması çok muhtemeldir. Benzer bir fal sorusu için bk. KUB XVI 37 IV 5ff.: (5) . . . DU *ya-ar-ša-aš* (6) [*ma-a-na-aš-m*] a *hé-e-uš* DÜ-*zi* (7) [KUŞMEŞ SI] G₅-*ru*.

³² KUB IV 5 + KBo XII 73.22: “*O, nehirlerde yüksek sular akıtır*”. [I] DMEŞ. *aš-ša-kán an-da ka-ri-id-du-uš ar-ša-nu-ut* = E. Laroche, *RA* 58 (1964) 72f.

ekini siliş süp[ürecektir]"³³. Bu doğal olayın yalnız tercüme literatüründe yer almış olması, Anadolu'da sel baskınları olmadığı anlamına gelmez. Gene denizin "dökmesi"³⁴, yani dalgaları, tercüme literatüründen bilinmektedir; ancak bu, iç bölgede oturan ve denizcilikle ilişkisi olmayan Hititlere bir zarar vermemiştir.

Nerik'te sel baskını

Kötü sonuçlar doğuran bir sel âfeti Nerik'te tesbit edilebiliyor. Bilindiği gibi bu önemli kült kenti, Hantili (M. Ö. 1590 - 1560) devrinde dağlık Karadeniz bölgesinde oturan Kaşkalılarca işgal edilmişti³⁵. Bundan dolayı bu kent III. Hattuşili tarafından, kendisinin Urhi-Teşub devrinde Hapkiş'teki krallığı sırasında, yani 300 sene sonra, geri alınıp tekrar imar edilinceye kadar³⁶, Nerik'in fırtına tanrısı kültünü devam ettirebilmek için, Hapkiş'te bir kült merkezi açılmıştı³⁷. Kent-sel kültürden yoksun Kaşka işgalinin bu kadar uzun sürmesi sonucu Nerik, harap olmuş ve yapıları yıkılmıştı. Buna ek olarak bir de sel baskımına uğramış gözükyor. Illuñanka efsanesindeki bir metin yerine göre Nerik, onu yağmurla besleyen³⁸ Zaliñanu dağı yakınında yer almaktadır. Ayrıca kent, gene bol yağmur alan Haharua dağı içinde bulunmaktadır³⁹. Bol yağışlı bir yerde, derin bir vadide veya bir nehir kenarında kurulmuş olması Nerik'in bir su baskımına uğramış olmasını mümkün kılar. Bu durumu III. Hattuşili devrinden gelen

³³ KUB XXXIV 10.9f.: (9) ma-a-an I-NA ITU.V.KAM DSIN-aš PU?-uš a[-ki] (10) gi-ri-e-iz-za ú-iz-zi (11) ta-a hal-ki^{HI.A}-uš pi-e-da-a-[i]. Bk. KUB VIII 19 + 11.2, 8, 12.

³⁴ KBo II 19 Vs. 8 ff. = KUB VIII 2 Vs. 8. *huñanhuešar* "dalga?" için bk. H. Ehelolf, *KlF I (1927-30) 395f.* Krş. KUB XII 60// I 1ff. = E. Laroche, *RHA 77 (1965) 79f.*

³⁵ KUB XXV 21 III 3 = E. von Schuler, *Die Kaškaer (1965) 186f.*

³⁶ von Schuler, op. cit. s. 23; V. Haas, *Der Kult von Nerik (1970) 6*; P. Cornil - R. Lebrun, *Hethitica I (1972) 15ff.*; A. Ünal, *THeth. 3 (1974) 77, 124.*

³⁷ KUB XVII 21 // IV 5ff. = von Schuler, op. cit. s.160.

³⁸ KBo III 7 // II 21ff.: (21) HUR.SAGZa-li-ja-nu-ú hu-u-ma-an-da-aš ha-an[-te-iz-zi] (22) ma-a-an I-NA URUNe-ri-ik hé-u-uš (23) hi-ni-ik-ta nu URUNe-ri-ig-ga-az (24) [L]Ú GIŠPA NINDA har-ši-in pi-e-da-a-i (25) nu HUR.SAGZa[-li-ja-nu-]ú hé-i-ú-un ú-e-ik-ta. Satır 22'deki cümlelerin öznesi herhalde Zaliñanu dağı olacaktır. J. Friedrich, *SV II (1930) 34f.*'ye göre özne bir tanrıdır (?). Bu metnin tercüme denemesi için bk. Th. Gaster, *Ritual, Myth and Drama in the Ancient Near East (1950) 329ff.*

³⁹ KUB V 1 passim = A. Ünal, *THeth. 4 (1974) 32ff.*

iki haber, teyid etmektedir: “*Nerik eski krallar, [(yani) babalarım] için, aniden yıkılmıştı. Yollar (ın)da çalı[lık] vardı ve Nerik kenti [su]da bir çakıltaşı gibiydi; derin sularda du[rmaktaydı]. Nerik kentini bir çakıltaşı gibi derin suların [ben] çıkard[ım]*”⁴⁰.

Ḫattuşili'nin bu sözlerine bir övünme veya edebî benzetme nazarıyla bakamayız. Kent gerçekten Kaška işgalinden sonra sel sularınca tahrip edilmiş olacaktır.

İkinci haber, dinî bir metinde yer almaktadır. Buna göre Maraşanta, yani Kızılırmak, eskiden başka bir yataktan akmaktaydı; ancak fırtına tanrısı onu sonradan Nerik'in yakınından akıtmıştır. Bu kaydın, tarihî devirlerde Kızılırmak'ın yatağını değiştirdiğini göstermesi mümkündür⁴¹. Esasen kentin işgalinden sonra yeniden kurulması⁴² gerektiği, onun işgal ve su baskını sonucu tamamen yıkılmış olduğunu gösteriyor ve bunun, kentin lokalizasyonundaki önemi büyük olacaktır⁴³.

Kuraklık

Yağışsız mevsimlerde ortaya çıkan kuraklık, Anadolu'da daha büyük zararlara yol açmıştır. Hititçede kuraklık için bir söz henüz saptanmış değildir. Bu, ancak muhtevadan çıkarılabilmektedir. Kuraklığın en canlı tasvirini Telipinu ve güneşin kaybolması efsanelerinde buluyoruz: “[*Se*]nin oğulların hangi falı yapıyorlar? *Donu[kluk]* tüm ülkeyi felce uğrattı. Su kurudu. Büyük donukluk rüzgâra, kardeşine, konuşur. Dağların suyu, bahçeler (ve) çayırılık (kurudular?). Senin uarşula-²an⁴⁴ gitsin ve onları felce uğratmasın”⁴⁵. Efsanenin bundan sonraki bölümünde

⁴⁰ KUB XXI 19 + 338/v Rs. III 11-17 = V. Haas, *Der Kult von Nerik* (1970) 7 a.n. 5.

⁴¹ KUB XXXVI 89 Rs. 12ff. = H. G. Güterbock, *JNES* 20 (1961) 92ff.; Haas, op. cit. s. 152, 170; Ünal, *THeth.3* (1974) 202ff.

⁴² Kentin III. Ḫattuşili tarafından yeniden kurulması hakkında bk. Ḫatt. III 48 = NBr. 24 = A. Goetze, *BASOR* 122 (1951) 22 a.n. 17; KUB XXI 19 + III 19f. Bundan dolayı kentin geri işgalinden önce II. Murşili devamlı olarak “(tekrar) kurmak” tan söz eder: KUB XXII 25 Vs. 19, 32, 44, Rs. 15, 26, 33 = E. von Schuler, *Kaškaer* (1965) 176ff.

⁴³ En son lokalizasyon denemesi için bk. A. M. Dinçol - J. Yakar, *Bellelen* 39/152 (1974) 580ff.

⁴⁴ Bu kelime için bk. E. Laroche, *BSL* 58 (1963) 61.

⁴⁵ VBoT 58 I 7ff.: (7) [tu-e]l-la DUMUMES-*KA* ku-in ša-ga-in i-ja-an-zi ha-a[h-hi-ma-aš] (8) ud-ne-e hu-u-ma-an ti-nu-ut ú-i-da-a-ar ha-at-nu-ut (9)

tanrılar, ülkeyi saran “donukluğu” gidermeye çalışıyorlar. Bu donukluk herhalde, Telipinu efsanesinde olduğu gibi, doğadaki kaotik durumu, yani verimsizlik, bereketsiz mahsül, “duman”, kuraklık ve bunların sonucu büyük bir açlığı⁴⁶ ifade etmektedir. Burada belki de protohatti dünyasında hüküm sürmüş büyük bir kuraklığın anımsanmasıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

Hititler, tanrıların bir mağarada kaybolmasında da kaynak ve nehir sularının kuruması sebebinin görmüşlerdir⁴⁷.

I. Şuppiluliuma'nın kahramanlıkları, kırık bir yerde, Uaşşukan-ni⁴⁸ ve Hattı ülkesinde⁴⁹ olan iki kuraklık haberini veriyorlar. Burada Uaşşukan-ni'deki su kıtlığının yağışsızlıktan mı; yoksa su kanallarının Hititlerin çok kullandıkları askerî bir taktik olan su kanallarının tahribinden mi⁵⁰ ortaya çıktığına karar vermek güçtür.

Soğuk ve sıcak

Soğuk (*ekunima-*, *akk. KUŞŞU*) ve sıcak (*handai-*), bir âfet yaratmasalar bile, özellikle askerî seferlerde insan yaşamını büyük ölçüde etkilemişlerdir. Eski Hititçe Pimpira metninde şu sözleri buluyoruz: “*Hasta bir adama bak ve ona ekmek ve su ver. Eğer [onu] sıcaklık rahatsız ederse, onu serinliğe ge[tir]. Eğer onu soğuk rahatsız ederse, onu sığağa getir*”⁵¹.

ha-aḫ-ḫi-ma-aš GAL-iš ḫu-ya-an-ti A-NA ŠEŠ-ŠU tar-aš-ki-iz-zi (10) ḪUR. SAGMEŠ-aš ú-i-da-a-ar GIŠŠARḪIA ú-e-el-[I]u nu tu-el (11) ya-ar-šu-la-aš-te-eš pa-iš-ga-ta-ru nu-uš li-e ti-in-nu-z[i].

⁴⁶ KUB XVII 10 I 5ff. (paralel metinlerle birlikte), H. Otten, *Die Überlieferungen des Telipinu-Mythus* (1942) 3ff. Cf. B. De Vries, *The Style of Hittite Epic and Mythology* (1967) 4ff.

⁴⁷ P. Neve, *IstMitt. Bh. 5* (1971) 40f.

⁴⁸ DS Frg. 26 II 25ff. = H. G. Güterbock, *JCS 10* (1956) 85: (25) BURU_x *ku-it e-eš-ta [ ] (26) I-NA URUḪa-šu-uk-kán[-ni] (27) ya-a-tar NU. GÁL-pát pí [-]*.

⁴⁹ DS Frg. 37 IV 8ff. = Güterbock, op. cit. S. 112: (8) [ ] *x ne-pt-ši Ū-UL al-pa-aš (9) [ ] -k]án hé-e-ú-uš e-eš-ta (10) [ ] t]e (?) -pu ku-it-ki pa-ra-a (11) [ ] x ḫa-tu-ga-ja te-it-ḫi-it (12) [ ] I-NA KU]R URUḪa-at-ti Ū-UL hé-e-ja-u-ya-n[i-eš-ki-it] (13) [ ] x-ma-kán ḫe-é-ja-u-ya-ni-eš[-ki-it] (14) [ ] a-pi-e-el te-it-ḫi-eš-š[ar] (15) [ ] x nu-za A-BU-IA LÚKÚR tar[-aḫ-ta].*

⁵⁰ KBo III 4 II 64f.

⁵¹ KBo III 24 // Vs. I 5ff.: (5) LÚ GIG-an a-ú nu-uš-ši NINDA-an ya-a-tar pa-i ma-a-n[a-an] (6) ḫa-an-da-iš ya-la-aḫ-zi zi-ga-an e-ku-ni-mi da-i (7) ták-ku-ya-an e-ku-ni-ma-aš ya-la-aḫ-zi na-an ḫa-an-da-x (8) da-i. KUB III 34 Vs. 8f.; XXIII 88 Vs. 3, de de “soğuk” zikredilmektedir.

Buz

Metinlerde buzla da karşılaşmaktayız (akk. *ŠURĪPU*)⁵². Pala'nın işgaliyle görevlendirilmiş olan II. Muršili'nin generali Ğutupijanza'nın mektuplarından, Kastamonu bölgesinde aranması gereken Pala'da⁵³ buz ve don olduğunu öğreniyoruz⁵⁴. Bu mektuplarda buzun ısrarla zikredilmesinin nedeni, herhalde bunun Hitit garnizonunu etkilemiş ve askerlerin ölümüne yol açmış olmasıdır. II. Muršili buz yüzünden saltanatının üçüncü yılında bir Arzağa seferini iptal etmiş gözüküyor⁵⁵.

Sis ve çığ(?)

Sis (*IMBARU*)⁵⁶ ve çığ(?) (*varša-*)⁵⁷ da askerî seferleri etkilemişlerdir. Yağmur gibi sis de II. Muršili'nin askerlerini düşmandan gizlemiştir⁵⁸. Çığ(?), fırtınayla birlikte III. Ğattušili'nin Ğaħarğa dağına yaptığı seferler dolayısıyla zikrediliyor⁵⁹. Kar için henüz saptanmış bir kelime yoktur.

Fırtına ve şimşek

Dağlık ve sert iklimli Anadolu'da sık sık ortaya çıkan klimatolojik bir olay da, gök gürelemesi (*tetħeššar*, *tetħima-*, KAxIM), fırtına (*ħar-šiharši-*) ve şimşektir (*uanteuantema-*, *uanteħma-*, *uantiuanta-*). Hitit metinleri arasında, gök gürelyince⁶⁰ yapılan çok sayıda fırtına ayını⁶¹

⁵² Kelime hakkında bk. H. Freydank, *WdO* 4/2 (1968) 317.

⁵³ A. Ünal, *THeth.* 3 (1974) 206ff.

⁵⁴ KBo XVIII 35 l. Rd. 3; 79.28, 30; 108 Vs. 5. Bk. Güterbock, *KBo XVIII s. V sub Nr.* 35.

⁵⁵ KUB XIV 16 III 38 = AM s. 60.

⁵⁶ AHw. 375.

⁵⁷ Bu kelimenin anlamı çok münakaşalıdır. J. Friedrich, *SV II* (1930) 35 a.n. 5; *HW* (1952-54) 247; H. Kronasser, *EHS* (1966) 144f. kelimeyi eski Hintçedeki *varša*-ile ilgili görerek "yağmur", buna karşın E. Laroche, *BSL* 58 (1963) 62 "çığ" olarak anlamak istemektedirler.

⁵⁸ KUB XIV 20 + .15ff. = AM s. 194. V. Čihar, *ArOr.* 23 (1955) 355 yanlışlıkla "fırtına" olarak tercüme eder.

⁵⁹ KUB V 1 IV 71 = A. Ünal, *THeth.* 4 (1974) 88.

⁶⁰ Bk. E. Neu, *StBoT* 12 (1970) 44f. ve A. Archi, *UF* 4 (1974) 13 a.n. 34.

⁶¹ KBo XVII 74; 78 (diğer metinler için krş. Inhaltsübersicht); XX 64; KUB XXVIII 4 //; XXX 57 + 59 l. Kol. 8ff.; Bo 69/393 v.s.

ve bayramı mevcuttur⁶². “*Güçlü*” (KALAG.GA) ve “*korkunç*” (*hatu-ga-*) sıfatları taşıyan gök gürlemesi ve fırtınalar, özellikle insanlar için çok korkunç ve etkileyici olmuş gözüküyor. Yukarda zikredilen fal metni KUB V 1 IV 71'e göre fırtına, askerlerin yürüyüşünü etkilemiştir. II. Murşili'nin dil tutukluğu bu çeşit bir korkunun sonucudur⁶³. Ancak bu dil tutukluğu geçici bir araz olmayıp, kralın gök gürlemesi, şimşek çakması ve diğer korkutucu göksel olaylar sırasında uğradığı psiko şok sonucunda beliren yüz felcinden ileri gelmektedir⁶⁴.

Şimşek hem daha korkutucu, hem de öldürücü idi. Kaybolan tanrı Telipinu şimşek çakıyor ve şimşek demetiyle “*aşağıda kara toprağı dövüyor*”⁶⁵.

Bir ritual metinde yıldırım çarpmasından ölen bir kimsenin kirlenmiş olduğu ve temizlenmesi gerektiği belirtiliyor: “[*Eğē*]r fırtına tanrısı korkunç bir şekilde şimşek çakar ve kapıda [olsun], başka bir yerde olsun, ev[de] olsun, bir insanı çarpar ve o ölürse; vücudun[da] onun dokunmuş olduğu herşey temizlenecektir. Hiçbir kimse onun bir şeyini uzaklaştıramaz. Onun yanında bulunmuş olan şeyleri de fırtına tanrısının adamı, kendisi için alır. Eğer onun yanında başka insanlara da rastgelinirse, o onları da dışarı çıkarır ve fırtına tanrısının adamı onları (da) tedavi eder”⁶⁶.

Meteor düşmesi

Meteorolojik felâketlerden II. Murşili'nin üçüncü saltanat yılında (M. Ö. 1342) Arzağa seferi sırasında meydana geleni, burada kayda değer. Adı geçen seferde fırtına tanrısının, Murşili'nin düşmanı Arzağa kralı Uḫḫa-ziti'nin üzerine bir ^{GIŠ}*kalmišana-* fırlattığını görüyoruz. Bu nesnenin özelliği, Arzağa ülkesini, bu ülkenin başkenti Apaşa'yı ve Uḫḫa-ziti'yi etkilemiş; gerek Arzağa ve gerekse Hatti ülkesinden ve Hitit ordugâhından görülmüş olmasıdır⁶⁷. Bun-

⁶² KUB XXXII 132; 135 // v.s.

⁶³ A. Götze – H. Pedersen, *Murşilis Sprachlaehmung (1934) Vs. 2ff.*

⁶⁴ Bunu metin yerinin kelime kelime tercümesi de destekler, MS Vs. 8f.: KAXU-*iš-ša-mu-kán ta-pu-ú-ša pa-it* “*Ağzım yana doğru gitti*” krş. J. Friedrich, *OLZ (1936) Sp. 305*; A.L. Oppenheim, *Interpretation of Dreams in the Ancient Near East (1956) 230.*

⁶⁵ KUB XVII 10 II 33f., E. Neu, *StBoT 5 (1968) 173 a.n. 5.*

⁶⁶ KBo XVII 78 I 1ff. = E. Neu, *StBoT 12 (1970) 46.*

⁶⁷ KBo IV 4 Vs. II 15ff. = KUB XIV 15 Vs. II 2ff. = AM s. 46. Cf. N. van Brock, *RHA 22/75 (1964) 142.*

dan dolayı “*şimşek baltası*” olarak alışlagelmiş tercümenin aksine, E. Forrer’in bundan yıllarca önce doğru olarak kestirdiği gibi⁶⁸, aşağı yukarı 100-200 km. yükseklikte meydana gelmiş bir meteor düşmesi veya taş yağmuru olarak anlaşılması gereken bir felâket olacaktır. Murşili’nin yukarda değinilen yüz felcinin bu olayla ilgili olması çok muhtemeldir. Buna benzer bir olay, yani diyorit taşı düşmesi, avcı Keşî’nin rüyasında vukubulmuştur: “*O dördüncü bir rüya <gördü> : Güçlü bir diyorit taşı gökten yere düştü; köleleri ve bir tanrı adamını yere serdi*”⁶⁹.

Yıldız kaymaları arkasında meteorolojik bir âfetin saklı olup olmadığı, bilinmiyor⁷⁰.

Açlık

Hitit ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılık oluşturuyor⁷¹; bunların mahsulleri halkın temel besin maddelerini veriyordu. Şimdiye kadar saptanabilen tarımsal besin maddeleri şunlardır: *buğday, arpa, çavdar, bezelye, bakla, burçak, pancar, pırasa, fasulye, ay çiçeği, kimyon, susam, kişniş, salatalık, soğan, sarmısak, safran, şeytanboku, tere, dereotu, üzüm, elma, dağelması, incir, zeytin, hurma, erik (?), nar, armut, badem, yer fıstığı, kaysı*⁷² ve hayvanlardan *sığır, koyun, keçi, domuz, geyik, tavşan, balık, çeşitli kuşlar ve bal*⁷³.

Bu besin maddelerinin kuraklık, su baskını, kötü mahsul, bitkisel ve hayvansal hastalıklar, askerî tahrip ve yağmalar⁷⁴ sonucu yok

⁶⁸ E. Forrer, *Forschungen I* (1926) 49ff.

⁶⁹ KUB XVII 1 // II 4ff. = J. Friedrich, *ZA NF 15* (1950) 236: (4) 4-an-na-za-kán za-aš-ḫa-in <a-uš-ta> nu-kán da-aš-šu-us NA₄k[(u-un-ku-nu-uz-z)i-iš] (5) ne-pi-ša-az kat-ta ma-uš-ta-at nu-kán SAG.GEMÉ.İRMEŞ DINGIR-aš?-[ša? (LÜ-ja)] (6) kat-ta ta-ma-aš-[ta].

⁷⁰ Meselâ KBo XXI 41 + Rs. 2, 21: ma-aḫ-ḫa-an-ma MUL-aš ya-at-ku-uz-zi “Eğer bir yıldız düşerse”.

⁷¹ A. Goetze, *Kleinasiens* 2 (1957) 118. Cf. K. K. Riemschneider, *ArOr.* 33 (1965) 333ff.; I. M. Diakonoff, *MIO* 13 (1967) 313ff.; J. G. Macqueen, *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor* (1975) 77.

⁷² H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Florası* (1974) 1ff.; H. Hoffner, *Alimenta Hethaeorum* (1974) 60ff.

⁷³ H. Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası* (1965) 1ff.; Hoffner, op. cit. s. 121ff.

⁷⁴ Bk. Meselâ AM: KBo IV 4 I 41ff., II 63f.; V 8 I 40; KUB XIV 15 I 11ff.; 16 II 10ff. ve 10 yıl süren Kaška tahrirleri, *Ḫatt.* II 15; bir askerî sefer sırasında

olması, eski Anadolu'da da sık sık rastlanan açlığı (*kašt-*) doğurmuştur. Metin yerlerinde açlığın tahıl yokluğuyla sıkı sıkıya bağlı olması, Hititlerin de ana besin maddelerinin tahıl olduğu sonucunu veriyor. Tahılın bol (EBUR_x SIG₅-ant-) veya kıt (EBUR_x *tepaueš-*) olacağı, haşerelerce tahrip edilip edilmeyeceği hakkındaki fal soruları Babilceden olduğu gibi aktarılmıştır⁷⁶. Tahılın ne derece önemli olduğunu aşağıdaki analogi büyüü göstermektedir: “*Tahıl insanlığı, sığır, koyun ve tüm hayvanlar âlemini nasıl hayatta tutuyorsa, aynı şekilde bu tahıl da kral, kraliçe ve bu evi uğursuz şeyden (kallarit uddanaz) korusun*”⁷⁷. Kötü, yani büyüleyici sözler sarfeden bir şahsa, bir lânet formülünde “*tahılının gelişmemesi*” bedduasında bulunulmaktadır⁷⁸. Bundan da tahılsız kalmanın, ölüm ve yok olmayla eşitlenmiş olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Bundan dolayı metinlerin, tahılın iyi gelişmesi rica ve dualarıyla dolup taşması, bizi şaşırtmamaktadır⁷⁹.

Hububat silolarının varlığını filolojik⁸⁰ ve arkeolojik⁸¹ yönden biliyoruz. Ancak, devletin kıtlık ve açlığa karşı sosyal önlemler aldığına dair hiç bir kayıt yoktur. Dolayısıyla bu siloların, devlet erkânı ile rahipler ve askerler için yapılmış olmaları muhtemeldir.

Yukarda zikredilen Pimpira metni, krala, bir hastaya ekmek ve su vermesini emrediyor⁸² ki, bunun da bir “topos” olması muhte-

düşman halkın aç ve susuz bırakılması, meselâ: Anitta Rs. 46; KUB XIV 15 III 45ff. = AM 56; XIX 37 III 54 = AM 178.

⁷⁶ H. Klengel, *Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Altorientalische Forschungen I* (1974) 165-174; *SMEA 16* (1975) 184 a.n. 15.

⁷⁶ KUB VIII 1 III 8ff.; 11 Vs. 11; 35. 1 iff.; XXXIV 7 r. Kol. 12, J. Friedrich, *SV II* (1930) 32f.; H. Otten, *OLZ 60* (1965) Sp. 547; H. Hoffner, op. cit. s. 85f.; H. Berman, *Festschrift Güterbock* (1974) 59f.

⁷⁷ KBo IV 2 I 58ff., Hoffner, op. cit. S. 61.

⁷⁸ KUB XVII 28 Vs. II 40ff.: (40) *ku-iš DUMU.L[Ú.ULÛLU-] za la-a-la-an DINGIRMEŠ-na-aš (41) pt-ra-an [ka]r-ap-ta ku-iš-mu-uš-ša-an DINGIRMEŠ-uš (42) EGIR-an ú?-e-ri-it nu iš-ha-aš ka-ri-an-za (43) ma-aḥ-ḥa-an ha-ta-an-za a-pt-el-la e-eš-ša-ri (44) É-ŽU QA-TAM-MA ḥa-a-du nu-uš-ši-iš-ša-an DINGIRMEŠ-uš? (45) LÛMEŠ BE-LU-TI-ia i-da-a-lu IGI.HI.A-ua ú-ua-an-du (46) nu-za DUMU-uš DUMU.SAL li-e ḥa-a-ši nu-uš-ši ḥal-ki-iš (47) li-e ma-a-i.*

⁷⁹ KUB XV 11 + KUB XLVIII 118 Vs. II 5ff.; XXXVI 97 IV? 9. Fragmenter fal sorusu XVI 76. 11 = O. R. Gurney, *AAA 27* (1940) 114 ile karşılaştırmız. Bk. yukarda s. 425 v. d.

⁸⁰ Krş. A. Archi, *OrAnt. 12* (1973) 214ff.; H. Klengel, *SMEA 16* (1975) 184 a.n. 15.

⁸¹ P. Neve, *Boğazköy IV* (1969) 14.

⁸² KBo III 23 // Vs. 5.

meldir⁸³. Buna karşın Hitit kanunlarından (§ 172), açlık yıllarında bir hürün bir diğerine yiyecek yardımı yaparak onu hayatta tuttuğunu öğreniyoruz ki, bu da bize, halk arasında bugünkü gibi yardımlaşma ve dayanışmanın var olduğunu gösteriyor.

Mahkeme zabıtlarının kötü korunmuş bazı yerlerinde de bir “açlık yılı” geçmektedir⁸⁴.

Telipinu efsanesi, Ullikummi destanı, Keşşi masalı, Hedammu efsanesi, hudut tanrılarına yapılan bir çağrı ve nihayet fal metinleri, çok sayıda açlıktan söz etmektedirler⁸⁵; ancak bunların belirli bir kronolojik sıraya sokulmaları güçtür. Öntarihte veya uzak geçmişte yaşanmış kıtlık yıllarının bir anımsanması oldukları düşünülebilir.

Kaşşu adlı bir yüksek memurun, adı anılmayan bir krala yazdığı mektuptan, aç askerler için hububat istendiğini çıkarabiliriz⁸⁶. Eğer bir tanrının öfkelenip kaybolması gerçekten açlıkla sıkı sıkıya bağlıysa, başka bir açlık felâketi de Arnuvanda - Aşmunikal (M. Ö. 1440-1420) devrinde olmuştur⁸⁷.

Hititlerin, açlık yıllarında, bereketli Nil deltasından ve doğu Akdenizden tahıl aldıkları da bilinmektedir. Mısır - Hitit sulh anlaşmasının yapılmasından (M. Ö. 1270) kısa bir süre sonra II. Ramses'in III. Hattuşili'ye gönderdiği bir mektup, gemilerle Hatti'ye sevkedilen tahıldan söz etmektedir⁸⁸. Puduhepa'nın Ramses'e gönderdiği bir mektup da⁸⁹ bu haberi teyid etmektedir. Puduhepa, burada kızının firavunla evlendirilmesi dolayısıyla ona çeyiz olarak vereceği NAM. RA, sığır ve koyunlara karşı Mısır'dan, Hatti ülkesinde hiç tahıl bulunmadığı gerekçesiyle, tahıl elde etmeye çalışmaktadır.

⁸³ Cf. J. Friedrich, *ZA NF 9* (1936) 292.

⁸⁴ KUB XL 86 Rs. 11; 91 Rs. 5 = R. Werner, *StBoT 4* (1967) 30, 32f.

⁸⁵ Metin yerleri için bk. H. Klengel, *AoF I* (1974) 165 a.n. 2-7.

⁸⁶ KBo XVIII 54 Rs. 3ff.: (3) *ka-a-ša-ká[n*] (4) *Ü A-NA ERÍN*
MEŠ[ ] (5) *ka-a-aš-ti za[-*] (6) *A-NA GAL DUB. ŠARMES*
[ ] (7) *nu-uš-ma-aš šal-ki-in* [ ]. Rs. 11ff., E. Neu, *StBoT 5*
(1968) 44f.

⁸⁷ KUB XXXIII 15 // . H. Otten, *Telipinu* (1942) 55f.; E. Laroche, *RHA 77* (1965) 119f.'de XXXIII 15 satır 7'yi *DIŠKUR/DIM* olarak tamamlarlar. Otten, *FW 3* (1966) 137 Telipinu'yu düşünüyor.

⁸⁸ KUB III 34 Rs. 15ff. = A. Goetze, *JCS 1* (1947) 247ff.; E. Edel, *Geschichte und Altes Testament, Fs. A. Alt* (1953) 54f.; H. Klengel, *AoF I* (1974) 167.

⁸⁹ KUB XXI 38 Vs. 17f., W. Helck, *JCS 17* (1963) 88; R. Stefanini, *Atti dell'Accademia Toscana di Scienze e Lettere "La Colombaria" XXIX* (1964-65) 7.

Prens Hişmişarruma'nın (sonraki kral IV. Tutḥaliḫa) bu yüzden Mısır'a gönderildiği biliniyor⁹⁰. Firavun Merneptah'ın (M. Ö. 1224-1214) bir yazıtı M. Ö. 1222 yılında, yani III. Arnuḫanda zamanında, Ḫatti ülkesindeki açlığa karşı Mısır'dan Hatti'ye tahıl gönderildiğini bildiriyor⁹¹. Aynı şekilde son Ugarit kralı 'Ammurapi zamanından ele geçen metinler de, Ḫatti'ye gönderilen tahıldan söz etmektedirler⁹².

Bir Hitit kralının bir vasal krala veya Ugarit'te veya Alalah'ta bulunan bir yüksek memura yazdığı mektubun (Bo 2810) konusu da, Ḫatti'de hüküm süren açlıktır⁹³. Burada mektubun göndericisi, Ḫatti'deki büyük açlığa rağmen tahılla yüklü gemilerin hedeflerine geç ulaştıklarından yakınmaktadır. Ancak bu cins açlık olaylarının Ḫatti'de sık sık çıkmış olması, bu mektubun da imparatorluk devri içinde kesin tarihlenmesini mümkün kılmamaktadır.

Açlıktan sadece insanlar değil, hayvanlar da etkileniyorlardı. Ama metinler bize bu hususta hiç bir bilgi vermiyorlar. Eski Hititçe "saray kroniği" muğlak bir yerde, "sığırların su içmesini" emreder⁹⁴. Bir mahkeme zaptında koyunların açlıktan öldükleri (*kašti akir*) söyleniyor⁹⁵, ama bunun kötü bakımdan mı, yoksa açlıktan mı olduğunu bilmiyoruz.

Haşereler

Tahıl ve meyveleri yiyen veya tahrip eden haşereler de, açlığa yol açmışlardır. Babilceden tercüme edilmiş fal metinlerinin apodoslarında bu çeşit haşerelerden, bunların ekin tarlalarını mahvedeceklerinden söz edilmektedir. Bu haşerelerin başında, herhalde çekirge⁹⁶ gelmek-

⁹⁰ W. Helck, *Die Beziehungen Aegyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.* (1962) 232ff.; H. Klengel, loc. cit.

⁹¹ J. von Beckerath, *Abriss der Geschichte des alten Aegypten* (1970) 44.

⁹² RS 18.38 = PRU V Nr. 60; RS 18.147 = PRU V Nr. 61; RS 26.158 = Ugaritica V Nr. 171, s. Cl. - A. Schaeffer, *Ugaritica V* (1969) 722ff.; Klengel, op. cit. s. 168ff.

⁹³ Eski Literatürle birlikte H. Klengel tarafından op. cit. s. 170ff.'de işlenmiştir.

⁹⁴ KUB XLIII 75 Vs. 16.

⁹⁵ KUB XXVI 69 VI 10ff. = R. Werner, op. cit. s. 44.

⁹⁶ *maša-*, BURU₆: KUB VIII 1 Vs. II 16f.: [E]ğer 10. günde ay ölürse, ülkede [ç]ekirgeler gözükecek ve tahıl mahsulünü yiyeceklerdir" ve Rs. III 3. *mašana-* okunuşu için bk. H. Otten, *OLZ* 60 (1965) 547; H. Hoffner, *Alimenta* (1974) 92.

teydi. Daha ziyade Mezopotamya ve kuzey Suriye'ye özgü olan çekirgenin Anadolu'da da – özellikle güneydoğu Anadolu – var olduğunu öğreniyoruz. II. Murşili'nin duaları, çekirge salgınına “kötü ateş”⁹⁷ veba ve açlıkla birlikte saymaktadırlar⁹⁸. Bu dört âfet, I. Şuppiluliuma devrinden beri Hatti ülkesini kasıp kavurmuştur. Buna benzer bir kayıt ta, hemen aynı sıraya göre bir “evocatio” ritualında (KUB XV 34 + II 46ff.) bulunmaktadır. Burada BURU₆ işareti kötü korunmuştur ve okunuşu kesin değildir⁹⁹. Sedir tanrılarında kötülük, kötü hastalık, ateş, kötü veba, çekirge (?) ve kötü durumu (?) yok etmeleri istenmektedir. Yeni bulunan ve sayın hocam S. Alp'in neşriyata hazırlamakta olduğu Maşat mektuplarından, çekirgelerin Kaşka ekin tarlalarını mahvettiklerini öğreniyoruz¹⁰⁰.

Çeşitli haşereler arasında metinlerde *zahire kurdu* (UḪ.ŞE), *akreþ* (GÍR.TAB), *ýılan* (MUŞ), *fare* (PÍŞ.TUR), “*yerin hayvanı*” (*huitar taknaš|daganzipaš*) denilen bir nevi haşere, *sürfe* (*mutgalla-*), *küçük çekirge* (*zerliš*), diğeri bir tür *sürfe* (*akkantaš hulali-*), *cırlak böceği* (*zar_x-zar_x-ra-aš*), *güve* (?) (*pašpanaš*), *mişariş*, *karınca* (*lala(k)ueša-|lalakueša-*) v.s. sayılmaktadır¹⁰¹.

⁹⁷ (<) *taþašša-*. “*Ateş, sıcaklık, âfet*” olarak yorumlanan bu sözün gerçek anlamı karanlıktır : B. Hrozný, *BoSt. 3* (1919) 30 a.n. 3; F. Sommer – H. Ehelolf, *Papanikri* (1924) 13 a.n. 1; O. R. Gurney, *AAA* 27 (1940) 99; J. Friedrich, *HW* 211; E. Laroche, *DLL* (1959) 92. Hint Avrupacası *teþ-*, Latincesi *tepor* ve Eski Hintçesi *tapas* olan bu sözün anlamının “*sıcak olmak*” la olan ilgisi açıktır, bk. J. Pokorny, *IEW* (1959) 1069f. Ancak ne çeşit bir felâketi ifade ettiği bilinmiyor. Bilinen tek şey, t.'nin kent ve insanları kötü yönde etkilediğidir: KBo II 2 I 3, 12, 23, 45, 54, II 11, 18; XIII 62 Vs. 7; KUB V 2.10; 4 + XVIII 53 Vs. I 20; VI 14 Vs. 14; IX 34 II 1; XV 34 + II 47; XVI 4.6; XVIII 12 II 11, 15; XXII 45 Vs. 34; XXIV 1 // III 16; VBoT 136.12.

⁹⁸ XXIV 1 III 17; 2 II 11 = 1 IV 8 = O. R. Gurney, *AAA* 27 (1940) 22, 32, 74; H. Ertem, *Fauna* (1965) 165; Hoffner, *Alimenta* (1974) 92; Klengel, *AoF I* (1974) 166 a.n. 8-9.

⁹⁹ L. Zuntz, *Scongiri* (1937) 506 li-e okuyor. A. Goetze, *JCS* 11 (1957) 11 ve ona dayanarak V. Haas, *AOAT* 3 (1974) 194 NAM!^{PHIA} okuyorlar.

¹⁰⁰ Sayın hocam S. Alp'in sözlü olarak verdiği bilgi.

¹⁰¹ Ertem, *Fauna* (1965) passim; Hoffner, *Alimenta* (1974) 86ff. KUB XXXI 127 // + Vs. I 54f. hububatı yiyen başka bir haşere tevsik ediyor: *mi-e-ya-aš-ti-iš / mi-e-ya-aš-te-eš* (Pl.), *ha-ki-in ka-ri-ip-pa-an-du*.

Yangın

Yıldırım düşmesi, deprem v.s. gibi doğal âfetlerin yol açtığı veya insan eliyle¹⁰² kasıtlı olarak çıkarılan ve hasat mevsiminde tarlalarda ve ahşap yerleşim yerlerinde zarar veren yangınlarmın da, doğal âfetler arasında sayılması gerekir.

Bir astrolojik falın apodosunda zikredilen yangın, herhalde mahsulün olgun ve kuru olduğu zamanlarda çıkan yangınlarla ilgilidir : “Eğer Eylül ayında gökten yıldız düşerse, ülkenin tarlası ateşle yanacaktır”¹⁰³. Hitit kanunlarının 105-106. maddeleri bahçelerde kasıtlı olarak çıkarılan yangınlar için para cezası öngörürler.

Özellikle kentlerde sık sık yangınlar çıkmış olmalıdır. Puduhepa, Ankuşa kentinin tanrıçası Katahha'ya, kentin bir yangına kurban gitmemesi halinde, aşağıdaki nezirde bulunmaktadır : “Eğer Ankuşa kenti kurtulur, tamamen yanmazsa, tanrıça Katahha için kentin gümüşten bir (modelini) yapacağım”¹⁰⁴.

Tyr kralı Abimilki'nin IV. Amenophis'e (M. Ö. 1365-1349) gönderdiği bir mektuptan, Ugarit kentinin yangından tahrip olduğunu öğreniyoruz¹⁰⁵. Bêl Madgalti enstrüksiyonu II 27ff. kalede ateş konusunda nasıl dikkatli olunması gerektiğini şöyle belirtiyor : “Ağaç (?) (ve) meşaleyi hiç kimse konaklama yerine götürmesin. Hiç kimse kalede ateş yakmasın”¹⁰⁶. HAZANNU enstrüksiyonunda da buna benzer bir kayıt

¹⁰² Muharebelerde kentlerin sık sık ateşe verildiği yazılıdır (*uarnu-*, *arha uarnu-*, *lukkai-*) : KBo II 5 I 3, IV 10; III 4 I 35, II 6, III 65, 88, IV 28, 31; IV 4 III 39, 41, 44, 53; V 8 I 26, 28, 36, III 22, IV 18; VI 28 + Vs. 15; VII 17 + KBo XVI 13.10; VIII 34 + KBo XVI 12.5,7; X 2 I 35, 42f., III 35, 39; XIV 20 + I 26, 28, 30, 32, 34, 39; KUB XIV 15 I 3, 6; 16 I 29, II 6; 20.22, 24; 29 I 19; XIX 23 Vs. 15; 30 I 9, 12; 37 II 14, III 4, 29, 32, 33, IV 14, 16; 39 II 8, 14; XXII 25 Vs. 10, 41, Rs. 14; XXIII 20.13; XXVI 74.5 (?); XXXIV 36.8; XXXVI 98c (+) Rs. 7 (yolların yakılması); Anitta Rs. 69; DS Fr. 4 B II 5, 6; Fr. 11B II 11; Fr. 13D IV 36; Fr. 25 I [22], 23; Fr. 27 I 4; Fr. 34 I 6, 7, 11, 22, 23, 34, 35f., 37f., 39f., 40, 43, 46; Fr. 35 II 32; Fr. 50. 20; Madd. Rs. 41, 54; Taw. I 2. Hitit kanunlarının 98-100 maddeleri bir evin ve samanlığın yakılması ile ilgilidir, krş. H. Petschow, *ZA NF 21 (1963) 237ff.*

¹⁰³ KUB VIII 25 (+) Vs. I 7ff.: (7) *ták-ku I-NA ITU.KIN.DINANNA na-aš-ta* (sic!) MUL-aš (8) *ne-pi-ša-az kat-ta ma-uš-zi* KUR-ia-aš (9) A.ŠA *ku-ra-aš IZI-it u-a-ar-nu-ta-ri.*

¹⁰⁴ KUB XV 1 Rs. III 17ff., 22ff., 27ff. bk. F. Sommer, *KIF I (1927-30) 122.*

¹⁰⁵ J. A. Knudtzon, *EA (1915) 625, 1017*; krş. M. S. Drower, *CAH³ II/2 (1975) 134.*

¹⁰⁶ E. von Schuler, *HDA (1957) 44.*

buluyoruz: “*Buna ilâveten, Hattuša’da bulunan müfettiş, nöbetçileri (normal) nöbete veya birinci nöbete çağırırsa, ateşi söndürün. (Eğer) ortanca nöbete çağırırsa, ateş korunmuş olsun*”¹⁰⁷. Mabnet enstrüksiyonu da aşağıdaki sıkı önlemleri öngörüyor: “*Bun[a il]âveten, ateş konusunda çok dikkatli olun. Eğer mabette bir bayram (var) ise, ateşi çok (dikkatlice) gözetleyin. Gece olur olmaz ocakta kalan ateşi suyla iyice söndürün. Eğer şurda burda ateş veya kuru odun (kalmışsa), onu söndüren (iyi söndürsün). (Eğer) tanrının mabedinde bir günah (yani yangın) çıkarsa, yalnız mabet mi mahvolur? Hattuša kenti (ve) kralın malı mülkü de mahvolmaz mı? Günahı işleyen, zürriyetiyle birlikte mahvolacaktır*”¹⁰⁸.

Kraliçe Puduhepa’nın II. Ramses’e gönderdiği mektuptaki kayıt, eğer Mısır’a gönderilmesi gereken hediyelerin verilmemesini mazur göstermek için Urhi-Teşub’a karşı yapılan haksız bir suçlama değilse, Hattuša’daki saray, bu talihsiz kral zamanında yanıp mahvolmuştur¹⁰⁹.

Fal metinlerinde, “*ateş konusu*”nda (INIM IZI) yöneltilen sorular da keza yangınla ilgili olacaklardır¹¹⁰.

Kırık bir kral mektubu (KBo XVI 52)¹¹¹, *hešta* evinde çıkan ve söndürülen yangından söz eder. Metinde korunmamış bir konuyla ilgili olarak, bir kısım insanlara yemin ettiriliyor (Vs. 2ff.) Kral, belki de eskiden çıkmış bir yangından (Rs. 5ff.) ders alarak, *hešta* evinde çıkabilecek bir yangına karşı personeli dikkatli olmaya çağırıyor ve yakmış oldukları ateşi her gün söndürmelerini emrediyor (Vs. 5ff.). Önceden çıkmış olan yangının edisyona göre arka yüzde yer alması

¹⁰⁷ KBo XIII 58 // Rs. III 13ff.:

(13) *an-da-ma-kán LÜNIMGIR ku-iš URUHa-at-tu-ši še-ir* (14) *ma-aḫ-ḫa-an LÜMEŠ EN.NU.UN a-ú-ri ḫal-za-a-i* (15) *na-aš-ta ḫa-an-te-iz-zi ḫa-a-li an-da ḫal-za-a-i* (16) *pa-aḫ-ḫur-ua ki-iš-ta-nu-ut-ten iš-tar-ni-ia-ia-kán* (17) *ḫa-a-li an-da ḫal-za-a-i pa-ḫur-ua* (18) *pa-aḫ-ša-nu-ua-an e-eš-du*. Bk. H. Otten, *BagMitt.* 3 (1963) 94f. a.n. 18.

¹⁰⁸ KUB XIII 4 // III 44ff. = E. H. Sturtevant, *JAOS* 54 (1934) 363ff.; Sturtevant – G. Bechtel, *Hittite Chrestomathy* (1935) 148ff.; A. Goetze, *ANET*³ (1969) 207ff. Yorumuz ve serbest bir tercüme için bk. M. Witzel, *Studia Anselmiana* 27/28 (1951) 478ff.

¹⁰⁹ KUB XXI 38 Vs. 10: É KUR URUPA-ti-za ŠEŠ-IA GIM-an ša-ak-ti na-at-za am-mu-uk Ú-UL ša-a[g?-ga-aḫ-ḫi nu ḫu-u-ma-an ar-ḫa ua-a]r-nu-ua-an É-n[a ku-it]. R. Stefanini, *La Colombaria XXIX* (1964-65) 6 başka türlü tamamlar.

¹¹⁰ KUB V 4 + Vs. II 11; II IV 55; XVIII 12 + I 47.

¹¹¹ A. Kammenhuber, *Or* 39 (1970) 560.

ve bununla ilgili emirler, ön ve arka yüzlerin değiştirilmesini gerektiriyor¹¹².

Bu mektubun transkripsiyonu şöyledir:

KBo XVI 52

Vs.?

- 1' [ ] x x [ ]
 2' [ ] -k]án^{LÜ} HA[-ZA-AN-NU?]
 3' [ ] iš-ḫ]i-ú-la-aḫ-an(-)x[?]
 4' [ ] ud-da-a]r ú-e-ḫi-iš-kán-zi
 5' [ ] IZI?-]aš ut-tar me-ik-ki
 6' [na-aḫ-ḫa-an-te-eš e-eš-ten IZI^É] ḫé-iš-ti-i UD.KAM-li
 7' [ki-iš-ta-nu-ut-ten?] x nu INIM IZI me-iki-ki
 8' [na-aḫ-ḫa-an-te-eš e-eš-ten]

-
- 9' [ ] x QI-BI-MA ka-a-ša ḫi-in-ga-ni
 10' [ ] SISKUR GIM-an SIxSÁ-at
 11' [IŠ-TU?] É.GAL^{LİM} pa-ra-a ne-i-e-ir
 12' [kiš-]an me-mi ŠA^{BI} KUR.KUR^{MES}
 URUGIŠ.PA-ya-kán

- 13' [ ] DUT]U?^{ŠI} I-NA^{ID} Ma-a-la
 14' [ ] x x x x -an-zi
 15' [ ] x x x

Rs.?

- 1' [ ] x x [ ]
 2' [ ] ú-da-an-zi [ ]
 3' [ ] an-da kiš-an me-ma-i [ ]

-
- 4' [ ] ú-te-ir KUR GIŠ.PA-ti-ia-ya[
 5' [ ] (-) a]n-da-ma IZI^É ḫé-iš[-ti-i]
 6' [ ] -m]a nam-ma uk-tu-ri-e
 7' [ ] IZI ku-i]t kiš-ta-an e-eš-ta
 8' [ ] x nu LUGAL-uš UL ša-ag-ga-aḫ-ḫu-un
 9' [ ]^Éḫé-i]š-ti-i te-eš-ḫa-ni-at-ta!-at
 10' [ ] EG]IR-iz-zi-an me-mi-ir
 11' [ ] x-ru-la-az EGIR-pa
 12' [ ] x UL ku-it-ki
 13' [ ] x x a-ri-ia-nu-un?

¹¹² A. Kammenhuber, l.c.

Burada son olarak, tüm yerleşim yerini tahrip etmiş olsa bile, kazılarda bulunan her yangın tabakasının, ille de bir “düşman işgali”yle ilgili görülmesi gerekmediğine değinmek gerekir¹¹³.

Deprem

Muhakkak ki doğal felâketlerin en fecisi ve muammalısı, sebepleri ionyalı doğa düşünürlerince dahi doğru olarak saptanamayan¹¹⁴ ve büyük bir tahrip gücüne sahip olan depremdir. Tahrip edecek şiddette olmasa bile, bir doğa olayı olarak yerin sarsılmasının, özellikle eski insanlarda yarattığı dehşet ve korku, çok büyük olacaktır. Eski çağlarda Akdeniz havzasında yer sarsıntısı sonucu tahrip görmemiş bir kent, hemen hemen yok gibidir. Deprem, gel-git sonucu özellikle kıyı kesimlerinde daha çok tahripkâr olmuştur.

T. C. İmar ve İskân Bakanlığı Türkiye Deprem Bölgeleri Haritasına göre Anadolu’da deprem bölgeleri şu şekilde yer almaktadır¹¹⁵:

1. derece: Karadeniz dağları ortasından geçen doğu-batı şeridi. Horasan-Erzurum - Erzincan - Amasya - Ilgaz - Bolu - Sakarya - Marmara denizi - Bandırma - Çan koridoru, Ege sahilleri, Karya, Maraş - Hatay bölgeleri, Adana’nın doğusu.

2. derece: Doğu Anadolu, Karadeniz dağları ortasından geçen şeridin kuzey ve güneyi, iç Ege ve orta Anadolu ’nun batısı, Kırıkkale-Yozgat - Kırşehir üçgeni, Kayseri çevresi, Malatya, Elâzığ, Bingöl, Kilikya, İskenderun, Dört Yol.

3. derece: Doğu Karadeniz bölgesinin iç kesimi, orta Karadeniz’in kıyı şeridi, Kastamonu bölgesi, Eskişehir - Bilecik - Gündül çizgisi, Akdağmadeni, Niğde çevresi, Maraş-Elbistan arası, Urfa, Göller bölgesinin güneyi.

4. derece: Doğu Anadolu’nun güneyi ve güneydoğu Anadolu, Antalya ve taşlık Kilikya, Kırıkkale - Yozgat - Kırşehir üçgeni, Kayseri - Niğde çevresi ile Kadişehir - Çekerek - Alaca - Sındurlu-Kalecik Ankara - Polatlı dar koridoru dışında orta Anadolu’nun bütünü.

¹¹³ Burada, İstanbul’u her sene defalarca tahrip etmiş olan yangınları anımsatmakta fayda vardır, bk. Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler, İstanbul (1963) 3-56.*

¹¹⁴ Capelle, *RE Suppl. IV Sp. 346ff.*

¹¹⁵ T.C. İmar İskân Bakanlığı Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası (1963).

Bu haritaya göre Boğazköy - Hattuşa, depremsiz dar bir koridorun içinde yer almakta; 10 km. güneyinde ve 30 km. kuzeyinde 2. derece; 60 km. kuzeydoğusunda da 1. derece deprem bölgeleri bulunmaktadır.

Anadolu, deprem sıklığı ve şiddeti bakımından dünyada Çin'den sonra ikinci sırayı almakta¹¹⁶ olup ayrıca antik devirlerde Filistin ve kuzey Suriye'deki deprem merkezlerinden de etkilenmiştir.

Arkeolojik verilerle kanıtlanabilen depremler, M. Ö. 1700 ve 1575'te Knossos ve Phaistos'ta¹¹⁷, Demirci Höyük'te (MB 2)¹¹⁸, M. Ö. 1365'te Ugarit'te¹¹⁹, Troja II¹²⁰, IV¹²¹, VI¹²², Tarsus I¹²³ ve Alaca Höyük III ve IV¹²⁴'te olmuştur. Ancak, birbirinden uzak bu deprem bölgeleri arasında, kronolojik ilişkiler kurmak mümkün değildir¹²⁵.

Şimdi deprem konusunda filolojik verilere döndüğümüzde, düş kırıklığına uğradığımızı göreceğiz. Hititçede henüz deprem için saptanmış bir söz yoktur. Metinlerde depremin bir doğa olayı olarak tasviri de yoktur. KUB XXXVII de 163 ve 164 numaralarla yayımlanmış olan iki adet Babilce "deprem falı", bu âfetin, hiç olmazsa kâtipler çevresinde bir doğa olayı olarak bilindiğini gösteriyor. Ayrıca bunlar, elimizdeki malzemenin ne kadar kullanışsız ve gerçekten uzak olduğuna dair bir delildir. Nr. 164, 163'ün kolofonudur ve bildiğimiz başkâtip UR.MAḪ-ziti¹²⁶ tarafından yazılmıştır. Bu fallar, aylara göre sıraya sokulmuşlardır. Baş taraftan iki (nisannu-ayâru ayları), alt taraftan da beş (araḥsamnu-addaru ayları) paragraf

¹¹⁶ Cl. - F. A. Schaeffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale (IIIe et IIe Millénaires)* (1948) XI f.; S. Lloyd, *Early Anatolia* (1956) 14. Cf. *Encyclopaedia Britannica* Vol. 7 (1969) 855.

¹¹⁷ F. Matz, *CAH³ II/1* (1973) 557.

¹¹⁸ Demirci Höyük Dr. Manfred Korfmann tarafından kazılmaktadır. Bu bilgiyi meslekdaşım P. Vértesalje'ye (Münih) borçluyum. Hâfir, kazı sonuçlarını şimdi VIII. Türk Tarih Kongresine sunmuştur.

¹¹⁹ Schaeffer, op. cit. s. XI, 2; M. S. Drower, op. cit. S. 134.

¹²⁰ Schaeffer, op. cit. s. 219.

¹²¹ Schaeffer, op. cit. s. 234.

¹²² Schaeffer, op. cit. s. XII, 5, 255ff.

¹²³ Schaeffer, op. cit. s. 5, 265, 274.

¹²⁴ Schaeffer, op. cit. s. 282, 294, 300.

¹²⁵ Lloyd, op. cit. s. 14.

¹²⁶ E. Laroche, *NH* (1966) Nr. 1758.

kırılmıştır. Böylece, sadece Haziran-Ekim aylarına ait beş protas ve apodos korunmuş olup, bunlarda da belirli aylarda deprem olduğunda (ribu irûb), kralın öleceği (sat. 1), düşmanın ülkeyi işgal edeceği (sat. 2), ülkenin küçüleceği (sat. 4), ülkede ölümün hüküm süreceği (sat. 7) v.s. gibi Babilce metinlerden iyi bilinen kehanetler yer almaktadır:

KUB XXXVII 163:

- 1' [U₄ ŠË¹²⁷] ITU.SIG₄.GA] ri-i-bu i-ru-ub LUGAL id-d-[a-ak]
 2' [_____] x LÚKÚR-šu KUR i-ir-ru[-ub]

 3' [U₄ ŠË] ITU.ŠU.NUMUN.A ri-i-bu i-ru-ub LUGAL x [_____]
 4' [ma-a-tum i-n]a? qáb-li-ti i-qal-li-il
 5' [_____]x-šu É.GAL^{LIM} in-na-ad-[din]

 6' [U₄ Š]Ë ITU.NE.NE.GAR ri-i-bu i-ru [-ub]
 7' [i-na ma-a-ti m]ú-tum ib-ba-aš-ši LUGAL-šu KUR il-la[-ak]

 8' [U₄ ŠË ITU.KI]N. DINANNA ri-i-bu i-ru-ub KIŠ^{KI} i-ma-at[
 9' [_____]ib-b]a-aš-ši LÚKÚR ta-ḥa-az KUR x[

 10' [U₄ ŠË ITU.DU₆.K]Ú ri-i-bu i-ru-ub x x x[

Hittitçede deprem ifade ettiği ileri sürülen *katkattiya-* “*sarsılmak, titremek*” sözünün anlamı – *kattittinu-* “*sarsmak, titretmek*” kausativum ve *kattittima-* “*sarsıntı, titreme, deprem*” denominal formlarıyla birlikte-, ne yazık ki KBo XIII 2. 5ff.¹²⁸ vokabular metnin bulunmasından sonra dahi kesin değildir¹²⁹.

Kumarbi efsanesinde deniz, tanrı Impaluri'ye, Kumarbi'ye gidip, onun, evine karşı niçin öfkeli bir şekilde geldiğini ve niçin evini

¹²⁷ U₄ = şumma, ŠË = ina hakkında bk. A. Falkenstein, *apud H. Ehelolf, KUB XXX (1939) II*; R. Labat, *AFO 17 (1954-56) 150f.*

¹²⁸ H. Otten, *ZA NF 21 (1963) 283*. E. Laroche'un teklifi üzerine N. van Brock'un yaptığı *TAJRURU-IA* = *kattittimaš-miš* tamamlaması (*RHA 22/75, 1964, 138f.*) şüphelidir. Krş. A. Goetze, *JCS 18 (1964) 91*; *JCS 22 (1968) 19*: *ŠUH-RURU-IA* = k. “(korkudan) donup kalma, bilincini kaybetme durumu”.

¹²⁹ H. G. Güterbock, *Kumarbi (1946) 58*; E. Laroche, *BSL 52 (1956) 78*; H. Otten, *ZA NF 21 (1963) 283*; N. van Brock, *RHA 22/75 (1964) 138f.* “*titremek, sarsılmak, deprem*”, buna karşın J. Friedrich, *JCS 1 (1947) 279*, “*aşağı çökmek, bükülmek, bastırmak*” olarak tercüme ediyorlar. Kelimenin hippolojik sahadaki kullanılışı için bk. A. Kammenhuber, *Hippologia Hethitica (1961) 333f.*; A. Goetze, *JCS 16 (1962) 33*; *JCS 18 (1964) 91*; Güterbock, *JAOS 84 (1964) 272*.

katkattima-'nın, köleleriye korkunun sardığını sormasını emretmektedir¹³⁰. Görüldüğü gibi, burada *katkattima-*'nın kesinlikle deprem anlamına gelmesini gerektiren bir ipucu yoktur. Ayrıca Kumarbi'nin, Poseidon'un olduğu gibi "yer sarsan" diye bir epiteti de yoktur.

Deprem olduğu öne sürülen başka bir metin yerinde, yani III. Hattuşili'nin otobiyografyasında, tanrıça Şamuha'nın Şauşa'ya (IŞTAR), "yeri ve göğü *katkattenu-*" yapmaktadır. Ancak burada bu fiilin anlamı hem "sarsmak, titretmek", hem de başka bir tanrısal fenomen olabilir¹³¹; kesinlikle deprem anlamına geldiğinin kanıtlanabilmesi için Akadçada olduğu gibi, deprem sonucu yapıların yıkıldıklarına (anāhum)¹³² dair bir kayıt olması gerekir ki, bu yoktur.

Buna karşın, gene III. Hattuşili otobiyografyasındaki başka bir metin yeri, depremle ilgili olabilir : III. Hattuşili ile yeğeni Urhi-Teşub arasındaki taht kavgaları sırasında Urhi-Teşub, tutunamayarak Şamuha'ya kaçmış ve amcasına karşı direnebilmek için oradaki kalede karargâh kurmuştur (M.Ö. 1290). Hattuşili kenti kuşattığı sırada Şamuha kent surlarının yıkıldığına dair (*katta uit*) bir kayıt buluyoruz¹³³. Bu olaya kesinlikle ya deprem, ya da daha az bir olasılıkla, yer kayması yol açmıştır. Bu deprem haberinin bize ulaşmasını, yukarda kısaca değinilen "hemzamanlık"a, yani, III.

¹³⁰ KUB XXXIII 98 II 5ff. = 102 II 7ff.

¹³¹ KBo VI 29 II 12f. = A. Götze, *MVAeG* 29, 3 (1925) 48. Benzer bir yorum için bk. H. M. Wolf, *The Apology of Hattuşilis Compared with other Political Self-Justifications of the Ancient Near East* [University Microfilms, Inc., Ann Arbor, Michigan] (1967) 79.

¹³² *AHw* 48f.

¹³³ KBo VI 29 II 30ff. = Götze, op. cit. s. 50. R. Lebrun, *Şamuha, un Foyer religieux hittite* (1976) 13 a.n. 43'te E. Cavaignac, *RHA* 20 (1935) 127-129'a dayanarak ileri sürülen GIŞZI ŞAR okunuşu ve kent surlarının uzunluğunun takriben 3600 arşın, yani 1,8 km. olarak saptanması istenmesi imkânsızdır. W. H. Held, *The Hittite Relative Sentence* (1957) 26 başka türlü yorumlamaktadır: ŞA GIŞ.ZI 40 *gipeşsar* ". . . the fortification -40 *gipessar of wall - came down*". Bu metin yerinin anlaşılması, güçlüğüne halâ korumaktadır ve Götze'nin o zamanlar sunduğu IZ-ŞI-ŞI/GIŞZI.ŞI'den başka bir okunuş vermek olanaksızdır. Ancak biz burada, BÂD-eş-şar-ma ŞA IŞ-ŞI 40 *gi-pi-eş-şar kat-ta ú-it* okumayı ve bir *σχῆμα καθ' ὅλον καὶ μέροσ* kabul ederek, aşağıdaki tercümeyle öne sürmek istiyoruz: "Ağaçtan (?) sur, (yani onun) kırk kulaç (1), aşağı düştü". izzı = işi Gen.Sg. için bk. *HW* s. 308. Ancak, Hititlerde ağaçtan sur olup olmadığı, tarafımızdan bilinmiyor [Ek: H. Otten, *ZA* 66 (1976) 301 *Ann.* 5 GIŞ^{SI} okuyor].

Ḫattuşili tarafından, kendisinin koruyucu tanrıçası Şauşga'nın "ilâhî adaleti" ne (*para handandatar*) atfedilmek istenmesine borçluyuz.

Sonuç olarak aşağıdaki depremleri saptayabiliyoruz:

1. M. Ö. 1365'te, yani I. Şuppiluliuma zamanında Ugarit'te. Bu deprem kazıda bulunan duvarların, deprem sonucu ufki olarak yana kaymış olmalarıyla kesinlikle saptanabilmektedir. Bu felâketin Ḫatti'yi etkileyip etkilemediği ve o sıralarda hüküm süren veba ile olan ilişkileri bilinmiyor.

2. M. Ö. 1290'da, yani Urḫi-Teşub'un son saltanat yılında Şamuḫa'da.

3. III. Ḫattuşili devrinin sonu veya IV. Tutḫalya devrinin başında, yani I. Salmanassar devrinde Ninive'de¹³⁴. Bu depremin de Hatti'yi etkilemiş olması muhtemeldir.

¹³⁴ I. Salmanassar (M.Ö. 1274 - 1245) ve Assur-reşişi'nin yazıtları, Ninive'deki Iştar mabedinin depremden yıkıldığını bildiriyorlar, bk. R. Borger, *Einleitung in die assyrischen Königsinschriften 1. Teil* (1964) 49, *satur* 7; 103, *satur* 9f.; D. J. Wiseman, *CAH*³ 11/2 ((1975) 454.